

Martin Oravec
IMS, III. semester
ZS 1999/2000

Základy konservativního myšlení a politiky II.
Ing. Alena Hromádková

Otvorená spoločnosť a konzervatívci

26. I. 2000

Behom svojho života som poznal veľké osobnosti a podľa svojich schopností som s nimi aj spolupracoval; doposiaľ som sa nestretol so žiadnym návrhom, ktorý by nebol pripomienkovaný ľuďmi, ktorých poznanie bolo ďaleko pod úrovňou tých, ktorí tento návrh predkladali.

Edmund Burke

(druhé motto ku knihe K. R. Poppera:
Otvorená spoločnosť a jej nepriatelia)

Prvá otázka, ktorá napadne pravdepodobne každému konzervatívne zmýšľajúcemu čitateľovi knihy Karla Raimunda Poppera *Otvorená spoločnosť a jej nepriatelia*, znie: Čo nám môže dať viac ako polstoročie stará štúdia o Platónovi, ktorej autor hneď v úvodných citátoch predstavuje svojich dvoch úhlavných nepriateľov: autoritarizmus a konzervatizmus? Som presvedčený, že hlavným prínosom diela K. R. Poppera, známeho ľavicového liberála, teoretika demokracie a zakladateľa kritického racionalizmu v politickej vede, je to, že nám ukázal, aká by naša spoločnosť určite byť nemala – totalitná v duchu Platónových predstáv. Hlavnú myšlienku som našiel veľmi výstižne sformulovanú hneď v úvode: „Načrtáva [rozumej táto kniha] niektoré ťažkosti, pred nimi stojí naša civilizácia – civilizácia, ktorá môže byť opísaná smerovaním k *ľudskosti a rozumnosti, rovnosti a slobode*, civilizácia, ktorá je doposiaľ takpovediac vo svojom detstve, a ktorá sa ďalej rozvíja i napriek skutočnosti, že bola toľkými *intelektuálnymi vodcami ľudstva* mnohokrát zradená. Pokúša sa ukázať, že táto civilizácia sa ešte úplne nespamätala z otrasu svojho zrodu – z prechodu od kmeňovej či ‘uzavretej spoločnosti’, ktorá sa podriaďovala magickým silám, k ‘otvorenej spoločnosti’, ktorá uvoľňuje kritické schopnosti človeka.“ (str. 13). A práve o to Popperovi ide: presvedčiť čitateľa, že iba otvorená spoločnosť, o ktorú sa naša civilizácia usiluje už skoro dva a pol tisícročia, nám môže zaručiť plnohodnotný život hodný človeka. Takáto spoločnosť je založená na niektorých podmienkach, ktoré nie sú síce zárukou, ale bez nich je otvorená spoločnosť nepredstaviteľná -- sú to: 1. odmietanie akejkoľvek doktríny absolútnej pravdy, 2. racionalizmus, 3. humanistická teória spravodlivosti (založená na princípoch rovnosti, individualizmu a slobody) a 4. postupné reformy spoločenského života.

1. Odpor voči doktrínam

Základným predpokladom otvorenej spoločnosti je odpor voči všetkých doktrínam, patentom na múdrosť, veľkým osobnostiam, veľkým ideám, veľkým národom a veľkým triedam. Absolútna pravda v živote neexistuje, existujú iba vedecky podložené názory, ktoré musia byť

otvorené kritike. Len neustálou snahou o ich spochybnenie a formulovaním nových sa ľudstvo dostáva vo svojom vývoji ďalej, zlepšuje kvalitu svojho života a je bližšie ku šťastiu. Tieto princípy sa týkajú aj spoločnosti. Spoločnosť alebo štát, ktoré sa riadia jednou absolútnou a nespochybniteľnou pravdou, stagnujú a robia občanom zo života peklo. Metódy v spoločenských vedách nie sú a podľa Popperovho názoru nikdy nebudú na takej úrovni, aby vedeli opísať ideál spoločnosti a konečný stav, kam by mala smerovať. Otvorená spoločnosť je taká spoločnosť, ktorá zaručuje právo na kritiku a sebareflexiu. Len v otvorenej spoločnosti môžu byť uplatnené kritické a racionálne vedecké postupy, ktoré sú predpokladom demokratickej spoločenskej obnovy a postupných reforiem inštitúcií.

Hlavným nepriateľom demokratickej spoločnosti je podľa Poppera historicizmus, teda presvedčenie, že dejiny sú ovládané špecifickým historickým či dejinným zákonom – a ľudom nezostáva nič iné, iba sa tomuto zákonu podriaďiť a s nádejou očakávať konečný stav, do ktorého civilizácia musí tak či tak dospieť (teleologizmus). Takýchto učení či zákonov sa vyskytlo a vyskytuje v dejinách mnoho – či už sú to učenie o vyvolenom národe, Platónov zákon degradácie ľudstva, ale i Marxova filozofia dejín ako triednych bojov. Najväčšie nebezpečenstvo spomínaných ‘zákonov’, ak sa raz stanú štátnou ideológiou, spočíva v ich smrteľne nehumánnych princípoch, ako i v potláčaní každej iniciatívy a originalnosti občanov. Takáto ideológia vyzýva k zmiereniu sa s osudom, hlása determinizmus a odmieta osobnú zodpovednosť každého občana voči celej spoločnosti, bez ktorej je otvorená spoločnosť nepredstaviteľná.

Teória konzervatizmu v tejto oblasti súhlasí s Popperovou kritikou absolútnych právd s dodatkom, že hlavným orientačným bodom pre konzervatívca je vývoj histórie. História totiž nie je nič iné ako skúsenosť a skúsenosti, tradície, zvyky a obyčaje sú hlavné kategórie, podľa ktorých sa konzervatívca riadi. Dejiny totiž majú podobnú funkciu ako v teórii biologického evolucionizmu proces prirodzeného výberu. Za funkčnosť prírody vďačíme v prvom rade procesom náhodného výberu a opakujúcich sa pokusov a omylov, tak ako za funkčnú spoločnosť vďačíme evolučnému výberu a v ňom stelesnenej múdrosti.

2. Racionálnosť

Racionalita a používanie rozumu v každodennom živote, zvažovanie o možnostiach a odôvodňovanie rozhodnutia, to sú pojmy, ktoré sa ako červená niť tiahnú celou teóriou otvorenej spoločnosti. Otvorená spoločnosť či demokracia bez racionality je ako Platónov štát bez filozofa-kráľa – jednoducho je nepredstaviteľná.

Popper vysvetľuje význam rozumovosti pre otvorenú spoločnosť na príklade prírodných a normatívnych zákonov. Všeobecne povedané, pre uzavretú spoločnosť je charakteristický tzv. naivný monizmus, teda nerozlišovanie medzi prírodnými a normatívnymi zákonmi, oboje sú nemenné a je nepredstaviteľné, aby ich ktokoľvek porušil. Kmeňová spoločnosť sa pohybuje v začarovanom kruhu nemenných tabu, božích zákonov a zvykov, každý má vyhradené svoje miesto a úlohu a nikto o svojich povinnostiach nerozmýšľa.

Cez niekoľko medzistupňov sa ľudstvo postupne prepracúva až do konečnej fázy tzv. kritického dualizmu, ktorý je charakteristický pre otvorenú spoločnosť. Vyznačuje sa rozlišovaním medzi skutočnosťou (prírodou) a normou (konvenciou). Občania si uvedomujú, že síce sú súčasťou sveta prírody, ale pomocou noriem zavádzajú do nej mravnosť, sú teda mravne zodpovední za svet. Normy teda môžu byť človekom vytvárané a menené, pokiaľ mu nevyhovujú. V tomto okamihu však vstupuje do ľudského života nový jav – nutnosť rozhodovania. Zatiaľ čo v kmeňovej spoločnosti sa musel človek správať podľa zákonov, v otvorenej spoločnosti existujú konvencie, podľa ktorých by sa mal človek správať, a v rámci nich tu je ešte veľmi široký priestor pre slobodné rozhodovanie a vlastnú voľbu. Občania si uvedomujú, že normy sú umelo vytvorené, neznamená to však, že sú ľubovoľné. Každý z nás je zodpovedný za prijatie mravných zákonov.

Celkovo možno skonštatovať, že mentalitu kmeňovej spoločnosti, založenú na určitých formách slepej náboženskej autority, mágie a tabuizmu nahradila osobná zodpovednosť, sloboda rozhodovania a svedomia (napr. sa neriadime kresťanskou etikou preto, že je od Boha, ale preto, že je správna) (str. 67).

Keď sa na problematiku racionality pozeráme z konzervatívnych pozícií, treba sa mať pred akousi absolútnou glorifikáciou vlády rozumu napozore. Konzervatizmus je teóriou ľudskej nedokonalosti a preto radikálne odmieta teórie racionalizmu hlásaného osvietenstvom a prirodzenoprávnou školou. Svet je príliš zložitý na to, aby ho človek poznal, abstraktné myšlienky liberalizmu sú podozrivé. Samotný Burke považuje predsudok ako akúsi zmes vedenia, porozumenia a cítenia a dlhodobej skúsenosti za základ pri rozhodovaní každého človeka. Prehnaná racionálnosť viedla podľa Burke k jednej z najväčších katastrof v dejinách Európy, k Francúzskej revolúcii. Takisto náboženská tradícia a akceptovanie jeho právd tvoria sociálny tmel spoločnosti, a teda jeho úloha je pre spoločnosť nezastupiteľná.

3. Humanistická teória spravodlivosti (rovnosť, individualizmus, sloboda)

Rovnosťársky princíp, ako i všeobecný princíp individualizmu a princíp, podľa ktorého je najdôležitejšou úlohou štátu ochrana slobody svojich občanov sú tri podmienky modernej

humanistickej teórie spravodlivosti. Spravodlivosť v otvorenej spoločnosti by mala znamenať rovnomerne rozdelené povinnosti občianstva, vrátane obmedzenia slobody, rovné postavenie občanov pred zákonom, ktoré nemôžu zvýhodňovať alebo diskriminovať žiadneho občana, navyše neustrannosť súdov a rovný podiel občanov na výhodách príslušnosti k štátu (str. 86). V Platónovom a všeobecnejšie povedané totalitnom štáte pod spravodlivosťou rozumieme všetko, čo je v záujme štátu. Spravodlivosť v otvorenej spoločnosti je vzťah medzi jednotlivcami, ktorí sú si rovní a štát bdie nad tým, aby nikto nebol poškodený, spravodlivosť v uzavretej spoločnosti je vlastnosť štátu, ktorý – v záujme nejakej vyššej myšlienky, realizovateľnej iba cez jeho režim – manipuluje súdmi, udeľuje výsady, pohŕda ľudským životom a ignoruje utrpenie ľudí.

Popper vo svojej teórii otvorenej spoločnosti tvrdo stojí za rovnostárskym princípom ako jej nevyhnutnou podmienkou, na druhej strane si však je vedomý najväčšej slabosti tejto požiadavky. Základnou výhradou totiž je fakt, že ľudia sa už od narodenia líšia svojimi duševnými a telesnými dispozíciami, pričom všetky pokusy napraviť tieto nerovnosti znásilňujú slobody všetkých zúčastnených, v prvom rade tých najsilnejších a najschopnejších. Podľa konzervatívnej koncepcie organickej spoločnosti má každý nejaké miesto a s ňou zviazanú funkciu, ktorá má vždy výhody i nevýhody.

Všeobecný princíp individualizmu je ďalšou neprehliadnuteľnou podmienkou otvorenej spoločnosti. Uzavretá spoločnosť od jednotlivca požaduje, aby sa obetoval pre celok, úplne v zmysle hesla: 'Časť je pre celok, nie celok pre časť'. Popper však dokazuje, že individualizmus nie je to isté ako egoizmus, a že naša západná civilizácia považuje kresťanské myšlienky individualizmu spojeného s altruizmom za jeden zo svojich pilierov (Např. heslo 'miluj blížneho svojho ako seba samého' alebo Kantov mravný imperatív). Liberálna teória spravodlivosti je postavená na individualizme ešte z jedného, veľmi prozaického dôvodu – jedinec je schopný brániť a obhajovať svoje práva a nároky oveľa lepšie a bezprostrednejšie, ako práva akejkoľvek skupiny či triedy. Naopak v totalitnom štáte je výhodné pre vládnucu triedu mať atomizovaných, vykorenených jedincov, ktorí sú schopní artikulovať svoje záujmy a brániť práva iba v rámci väčších skupín, ktoré sú ľahšie manipulovateľné.

Liberál Popper sa zaoberá slobodou len z hľadiska nárokov jedinca a štátu, prehliada však nároky skupín ako sú cirkev, rodina apod., z ktorých každá má určitú úlohu v spoločnosti a vyžaduje tým pádom určitý stupeň spoločenskej slobody.

Tretím princípom humanistickej teórie spravodlivosti je princíp slobody. Popper definuje slobodu každého jednotlivca dosť vulgárne: „Sloboda pohybu vašich pästí je obmedzená

polohou nosa vášho blížneho““ (str.105). Avšak Popper pomocou slobody opisuje, že humanistická, rovnostárska a individualistická teória štátu spočíva v ochrane slobody každého jednotlivca pred každým ohrozením zo strany ostatných. Z toho vyplýva, že sloboda ako taká musí byť istým spôsobom obmedzená, avšak musí byť obmedzená len v minimálnej možnej miere a pre všetkých rovnako. Žiadny druh slobody nie je možný bez záruk štátu, avšak hlavným problémom a výzvou každého štátu je určiť primeraný stupeň slobody. Takýto, tzv. protekcionistický štát v liberálnom ponímaní má teda hlavný, keď nie jediný zmysel existencie v ochrane práv jednotlivcov, a Popper kritizuje Burke, ktorý vidí v štáte nielen záruku slobody, ale aj predmet uctievania. Konzervatívcom však nejde výhradne o slobodu ako takú, ale vedomí si ľudskej nedokonalosti a náchylnosti k zlu sa snažia zaručiť slobodu spolu s poriadkom. Slobodu teda chápu ako dobrovoľné prijatie povinností a väzieb v spoločnosti. Konzervatizmus navyše odmieta štát ako výsledok spoločenskej zmluvy a argumentuje, že ľudia sú závislí na pocite bezpečnosti, a preto musia a chcú niekam patriť. Štát je výsledkom historického vývoja, je nenahraditeľný a spĺňa pre každého jednotlivca nezastupiteľné úlohy, ako napríklad dozor nad mravnosťou občanov, vštepovanie základných mravných hodnôt, usmerňovanie vzdelávania atď.

4. Teória zmeny v štáte (utopické a postupné inžinierstvo)

Čo sa týka teórie štátu, Popper si kladie základnú otázku: Ako usporiadať politické inštitúcie v štáte, aby zlí a neschopí vládari nemohli spôsobiť príliš mnoho škody? Na základe princípu zmeny v štáte možno rozlíšiť dva základné typy vlád: demokraciu, v ktorej sa dá zbaviť vlády bez krviprelievania a kde inštitúcie majú prostriedky na zmenu a pretrvávajú dlhodobo, a diktatúru, v ktorej sa je možné zbaviť vládnucich len úspešnou revolúciou a za cenu vysokého utrpenia. Preto je prirodzené, že ľudia by nemali dovoliť, aby niekto mal nekontrolovateľnú suverenitu nad mocou, ale naopak, mal by v štáte byť existovať spoľahlivý systém brzd a rovnováh, ktoré by vykonávali inštitucionálnu kontrolu vládcov ovládanými. Demokratický prístup k otázke kto vládne spočíva kvôli nepredpovedateľným volebným výsledkom v príprave (inštitúcií) na najhoršieho vládcu, hoci sa treba snažiť o najlepšíeho.

Princíp kto a ako vládne sa týka aj otázky prístupu k riešeniu politických problémov. Utopické inžinierstvo, typické pre diktatúry, spočíva v apriórnom určení si konečného cieľa (ideálneho štátu, beztriednej spoločnosti, čistej rasy apod.) a následne v hľadaní prostriedkov, ktoré by k tomuto cieľu viedli. Naproti tomu postupné inžinierstvo je založené na predpoklade, že dokonalý stav je veľmi vzdialený, a dáva si za úlohu odstrániť tie najväčšie a najpálčivejšie zlá v spoločnosti, teda nerobiť ľudí nešťastnými tam, kde sa tomu dá vyhnúť.

Projekty postupného inžinierstva sú jednoduché, keď sa nepodaria, nedôjde k veľkým škodám. Takéto postupné experimenty sa dajú robiť v malom meradle a robíme ich takmer stále (sociálne poistenie, novela trestného zákonníka apod.) Na druhej strane projekt utopického inžiniera sa týka spoločnosti ako celku, je veľmi grandiózny a dlhodobý. Prestavba spoločnosti je navyše taká zložitá, že nikto nevie posúdiť, či sa plán vyvíja správnym smerom, navyše taký veľkolepý projekt vyžaduje vládu s veľkými právomocami, čiže diktátorský režim. Utopický inžinier nie je vôbec otvorený kritike, tým prehliada argumenty, ktoré by mohli byť správne, a ignoruje utrpenie veľkého množstva ľudí pre cieľ, ktorý leží niekde v diaľke a je možno nedosiahnuteľný. Postupný inžinier je však kritike otvorený, je ochotný učiť sa z chýb, modifikovať a zlepšovať svoje plány, môže svoje čiastočné experimenty opakovať a celkovo víta každú iniciatívu a originalnosť, čo sú základné princípy na ktorých je postavená otvorená spoločnosť.

Konzervatívne stanovisko k problému zmeny a reformy spoločnosti sa v podstate kryje s Popperovým, ide však ešte ďalej a odmieta už len samotnú zmenu pre zmenu samotnú., t.j. kvôli nutkaniu nás nachádzať rozptýlenie v zmene samotnej. Konzervatívci zastávajú pragmatický postoj ku zmenám, reformujú však iba v nevyhnutných prípadoch, veľmi opatrne a pozorne kontrolujú výsledky. Sú si však vedomí nutnosti mať pripravené mechanizmy pre reformu štátu a jeho inštitúcií v prospech jeho dokonalejšieho fungovania. Všetky zmeny sa stávajú v demokratickom štáte otázkou kompromisu, ktorý plodí umiernenosť a posilňuje stabilitu vlády.

5. Prechod od uzavretej k otvorenej spoločnosti

Popper tvrdí, že to boli už Gréci v antike, kto spravil prvý krok od kmeňového systému k humanizmu. Na druhej strane tento proces je bezpochyby najhlbších a najdlhších revolúcií (evolúcií?), ktoré ľudstvo prekonalo, teda presnejšie povedané, snaží sa ešte stále prekonať. Ľudstvo postupne opúšťa a stále sa vracia ku kmeňovému spoločenstvu, založenému na iracionálnom postoji k zvykom, prírodným a normatívnym pravidlám života. Zmeny sa stávajú postupne častejšími a častejšími, badať snahu o racionálne zlepšenie podmienok života. Inštitúcie založené na tradícii ešte stále tvoria nezanedbateľnú súčasť nášho života, tabu prežíva stále v takých oblastiach ako je jedlo, spoločenské správanie atď. Ľudia však rozoznávajú rozdiel medzi prírodnými zákonmi a spoločenskými normami, to ich vedie k uvedomovaniu si vlastnej zodpovednosti za seba, avšak na druhej strane to má za následok relativizovanie všetkých spoločenských noriem a ich porušovanie. Kmeňová, kolektívna mentalita postupne mizne a nahrádza ju princíp individuality, a kolektivismus sa následne

zase vracia do rôznych spoločenstiev a vzd'ahuje nás od vytúženého cieľa. V uzavretej spoločnosti má každý jej člen vopred určené miesto, triedu, kastu, rasu, so svojimi výsadami, právami a povinnosťami, a ťažko sa jej zbaví, my sa však približujeme k otvorenej spoločnosti, kde niekedy bude panovať rovnosť príležitostí a bezproblémová vertikálna mobilita občanov. A vo väčšine štátov sa podarilo zaviesť politické mechanizmy, ktoré kontrolujú vládcov a nedovoľujú im uchvátiť moc a neobmedzene ju vykonávať, tak ako sa to deje v totalitárnych režimoch. Väčšina z politikov si uvedomuje výhody postupného plánovania a malých zmien k lepšiemu, hoci málokto z nich ich takto plánuje a je otvorený kritike, iniciatívam a zlepšovacím návrhom ostatných s'aby konštitutívnej podmienke každej demokracie, t.j. otvorenej spoločnosti. Raz si však uvedomíme prednosti racionálnosti v politike, pochopíme, že jedinou prípustnou vierou je viera v človeka, rovnostársku spravodlivosť a ľudský rozum, nájdeme humanistické nástroje na vykonávanie zmien v spoločnosti a jedným slovom – dosiahneme konečný cieľ: otvorenú spoločnosť.

Toto je teória otvorenej spoločnosti ako ju vidí liberálne založený filozof Karl Raimund Popper. Znamená určite veľký prínos k teóriám demokracie, akú má však hodnotu pre konzervatívcov? Popperova *Otvorená spoločnosť* má podľa môjho (konzervatívneho) názoru niekoľko chybičiek krásy: je založená na doktríne odporu voči všetkým doktrínam, aj tým overeným, spolieha sa na ľudský rozum a prehliada nedokonalosť a emotívnosť každého človeka, žiada nivelizovanie tých najlepších a najmúdrejších, ako i atomizáciu spoločnosti na jednotlivcov, ktorí by sa ideálnom prípade ani nestretali (tzv. abstraktná spoločnosť) a stavia na bezbrehej slobode jednotlivca, ktorý sa necíti vôbec spútaný žiadnymi záväzkami so svojím okolím. A odvrháva radikálnu a utopickú zmenu spoločnosti (teda epochu zrodu moderného liberalizmu – Francúzsku revolúciu), hoci vôbec nič nemá proti nezmyselným postupným reformám, realizovaným pre potešenie z nového. Za jediný nespochybniteľný kameň otvorenej spoločnosti možno považovať myšlienku humanizmu, čo je na jednu teóriu žalostne málo.

Na záver mi zostáva vyjadriť moje pevné presvedčenie, že keď nič iné, Popperova *Otvorená spoločnosť a jej nepriatelja* sa stane aspoň podnetom pre mnohých konzervatívcov, aby sformulovali vlastnú predstavu toho, ako by spoločnosť mala vyzeráť.

Bibliografia:

-
- Popper, Karl Raimund: *Otevřená společnost a její nepřátelé I. Uhranutí Platónem*. ISE, Praha 1994
(citáty v eseji pochádzajú z tohto diela)
- Burke, Edmund: *Úvahy o revolucii ve Francii*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1997
- Nisbet, Robert: *Konservatismus: sen a realita*. Občanský institut, Praha 1993